

TOPONÍMIA DEL PORT DE TORTOSA

Ramon MIRAVAL, Josep M.ª BRULL

Una de les característiques més remarcables en els estudis toponímics sobre el Port de Tortosa el constitueix el fet, altament positiu, d'una manca de transformacions que ha permès la conservació dels indrets i dels seus noms talment, quasi, com els van rebre les generacions anteriors.

Amb tot, una segona forta incidència es contraposa, i de vegades àdhuc neutralitza, aquesta apreciació optimista: la despoblació del Port. El retrocés demogràfic presenta aspectes quasi alarmants. Potser començà, fa uns segles, amb la desaparició d'alguns poblats endinsats en la part oriental d'aquesta formació muntanyenca. Amb tot, la qüestió que ara ens afecta directament, el constitueix el despoblament dels masos i el retrocés de la ramaderia des de la passada guerra civil. Representa, en definitiva, l'èxode en el medi rural vers les ciutats i viles del pla; ens ha de preocupar molt seriosament l'oblit de denominacions toponímiques que constitueixen una part important del tresor de la nostra llengua.

En els mapes dels Ports que vam publicar l'any 1972, fruit d'un intens treball de Josep M.ª Brull, ja apareix un important volum aportatiu quant a toponímia. Hem d'afegir que els problemes que se'ns presentaren en el camp de la morfologia i la fonètica foren considerables, però crec que oferirem molts remeis, alguns de definitius, encara que no en fem esment i que ja donàvem resolts als lectors. Ens estalviarem comentaris per raó que l'obra no es destinava a filòlegs, sinó a excursionistes.

La toponímia, doncs, no fou el nostre objectiu, tot i d'haver-nos preocupat molt. A hores d'ara, amb tot, seguim essent conscients de la insuficiència aportativa, del mutisme quant a algunes senderes, barrancs, muntanyes, etc. que mai no ens han revelat llur identitat, tot i que estem convençuts que el temps de fer-ho no s'ha exhaurit, que encara es pot trobar el pastor o el pagès que ens pot llegar la veu identificatòria.

La nostra tasca d'ara ha estat encetada sota un impuls estrictament revisiionista. El temps no ens permetia anar més enllà. Les nostres ocupacions ens han deixat només acabar la primera part de les dues que ens havíem proposat: hem

pogut formar un fitxer, encara que constituït per molts centenars de topònims. En general hem resolt —o almenys així ens hoensem— els problemes morfològics i fonètics que sense interrupció obstaculitzaven el progrés en la feina. Ens ha restat per fer, un estudi acurat del conjunt per tal de treure'n les conclusions necessàries.

El nostre mètode de treball ha estat senzill. Hem ordenat els materials emprats per a l'esmentada *Guia del Port* i els hem reconsiderat sota els singulars aspectes que ací ens interessin. No cal dir que al llarg d'aquests darrers anys havíem aplegat, sobre tot Josep M.ª Brull, nous materials que ara incorporem. S'imposava també una acurada revisió dels plànols publicats en la *Guia* i altres treballs que teníem més a mà. Dedicarem una atenció especial a la cartografia pròpia de l'Institut Nacional Geogràfic Catastral i, per la meua part (R. Miravall), hi incorporava els reculls fets sobre documents municipals de *Tortosa*, *Roquetes*, *La Sénia* i *El Mas de Barberans*.

També hem ampliat considerablement els límits establerts en el primer treball, car hem recollit, —impulsats per una manifesta unitat de criteri en l'assignació de noms—, la toponímia d'altres termes municipals afectats pel conjunt geogràfic que ens interessa. Hem confeccionat, doncs, llistes toponímiques dels següents termes municipals:

País Valencià: Bel, Bellestar, Benifaçar, El Boixar, Fredes, Rossell i Sant Rafel del Riu.

Catalunya aragonesa: Arenys de Lledó, Arnes, Beseit, Calaceit, Cretes, La Freixneda, Lledó, Pena-roja i la Vall-de-Robres.

Principat: Aldover, Alfara de Carles, Batea, Benifallet, Bot, Caseres, Gandesa, Godall, Mas de Barberans, Orta, Pauils, El Pinell de Brai, Prat del Comte, Roquetes, La Sénia, Tortosa, Ulledecona i Xerta.

Aquests trenta-quatre municipis, doncs, ens podien permetre l'establiment d'un criteri de conjunt que supera, en certa manera, la limitació que representa el caràcter incomplet de les llistes municipals, a la vegada que ens faciliten una major mobilitat en l'anàlisi etimològica i fonètica. Ens reafirmem, doncs, en la necessitat de reelaboració d'aquells conjunts singulars abans de pensar en un Corpus toponímic del Port o, millor, de les terres de l'Ebre. La reelaboració haurà d'estar orientada vers la toponímia menor la qual, suposem, no hem pogut recollir en la seva totalitat. El temps, tanmateix, no ens ha permès d'acompletar la llista d'algun dels municipis, com hauria estat possible en el cas de Gandesa, en insistir en l'aportació feta per Anton Monner.

Masos.— Segurament d'acord amb una tradició pairal, els masos esdevenen la font més rica de topònims. La denominació sempre sol referir-se a l'actual o antic propietari (*Jordi, Narcís, Ramon, Pau...*) presentant-nos un patronímic, també sol fer ús del seu cognom (*Blanch, Calduch, Miralles*), o bé del seu sobrenom (*Busca-raons, Ganduls, Baconer*) i àdhuc quan aquest resulta ésser un ofici (*Forner, Boter, Teuler*).

Aquesta denominació va sempre precedida del substantiu *mas* en la forma de

Mas d'en... o *Mas del...*, puix que ambdues formes han arribat gairebé a confondre's. Aquest substantiu és un topònim més que freqüent i ens testimonia el poblament rural. Sovint, però, alterna amb el de *Casa*, i no són tan emprats els de *Torre* i *Corral*.

Cal afegir que, de vegades, el poblament o l'explotació agrícola, ramadera o forestal ha imposat testimonis d'antics conreus, com *prat*, *camp*, *sort*, *sitja*, *horta* o *hortes*, *vinya* i *sènia*.

La importància dels indrets ens arriba definida també amb un constant ús de diminutius, com *caseta*, *corralet*, *hortets*, etc.

Hagiotopònims.— Els hagiotopònims presenten una tradició llarga i immudable en alguns casos concrets. Llur antiguitat ha pogut determinar a l'ensem l'aparició d'una llarga relació de topònims derivats que, potser, naixien en detriment d'altres anteriors. Un cas ben concret el tenim en l'*Ermita de Sant Antoni*.

Els hagiotopònims representen, tots plegats, una part molt baixa del conjunt toponímic. Solen respondre a la presència d'una ermita o una esglésiola, com en el cas acabat d'esmentar. Potser en trobarem un altre de més representatiu en l'església de *Sant Julià*, cap de la parròquia de l'antiga i desapareguda *Vila de Castles*, dita després *Carles*. En els aspectes d'ermites poden destacar-se *Sant Pol*, *Sant Salvador* del monestir d'*Orta*, *Sant Pere*, *Santa Rosa*, *Santa Anna*... Llur secularitat pot ésser representada mitjançant una població no localitzada amb seguretat i desapareguda, cronològicament situada al segle XII: el *Vilar de Santa Maria*, mig corresponent-se al *Mas de Barberans*.

Topònims amb determinatiu.— Posant en joc diversos termes municipals ens trobem que alguns topònims esdevenen, prou sovint, com una mena de ressò. Potser cal atribuir-ho al domini de la natura, de la geografia, sobre les delimitacions administratives i, tanmateix, unes respostes idèntiques davant d'uns fets paral·lels.

La repetició d'uns mateixos topònims repercutiria en veritable confusionisme de no ésser que la mateixa gent, fent-ne ús, els ha arribat a concretar incorporant al nom el determinatiu comunament acceptat. Exemples: *El Pas de la Barcina*, o *L'Escarrissó de Barosa*, o *La Clota de la Balenguera*, d'una llista que seria llarguíssima.

No sempre es fa ús de la denominació d'un accident geogràfic o lloc de poblament. En aquest sentit no són menyspreables en nombre els que fan referència a una partida rural, una ermita o àdhuc una vila. Tampoc no es fa estrany que una vila presenti l'atribut d'una altra vila, com en el cas d'*Arenys de Lledó* o *Alfara de Carles*.

Noms compostos.— Els noms compostos solen correspondre als portats per la tradició, concrets també en llur definició: *Desferra-cavalls*, *Roca-bruna* o *Cova-alta*. Amb tot presenten un predomini absolut tots aquells que incorporen o es presenten precedits d'un atribut geogràfic que els determina: *Coll*, *Tossal*, *Vall*, *Serra*, *Cova*, *Punta*, *Mola*, *Bassa*... En el cas de prescindir d'aquesta concreció del tret natural que els materialitza, difícilment es localitzaran amb el seu nom

despullat. Vegeu, per exemple, que de llevar l'atribut a *Mola-extremera*, *Mola-grossa*, *Mola-redona*, *Tossa-rasa* o *Cova-colom*, restaran sense significat i tan sols s'arribarà a la localització per deducció, amb la freqüent inseguretat encara d'errar de terme municipal per coincidència de nom.

Diminutius.— La tendència de les gents de l'Ebre envers els diminutius ha originat una abundància de topònims d'aquesta mena (*Cabanills*, *Muntanyola*, *Cambretes*, *Canalet*, *Catinell*, etc.). No ens podem deixar enganyar, però, amb una generalització, puix que molt sovint el diminutiu no fa altra cosa que qualificar la importància del fenomen que identifica. És el cas, per fer-ho més comprensible, de la *Mola Castellona*, que mai no podem confondre amb la *Moleta Castellona*: el diminutiu defineix la importància real de cadascuna.

Aigües.— L'aigua ha estat l'element més emprat com a identificatiu. Arreu del Port, en tots els termes municipals, el topònim hidrogràfic ens sobta amb una gran varietat de concepcions i de derivacions. Als corresponents *rius*, *fonts* i *barrancs*, en número quasi inacabable, se'ns incorporen els de *bassa* i els seus derivats (*bassiol*, *basseta* i *Bassot*, *bassis* i *bassiets*), els de *pou*, *canal*, *cèquia*, *abeurador*, *toll*, *molí*, i, encara, hidrònims com *Aigua Donzella*, *Punta de l'Aigua*, *Les Aiguades*, o *La Gotellera* i *La Caramella*.

Flora.— Els boscos, els arbres, els arbusts i les plantes han donat denominacions amb gran profusió. Probablement arriben a una trentena els noms recollits referents a espècies vegetals, sense comptar els seus corresponents diminutius i augmentatius.

El *pi*, el *boix*, el *teix* i la *carrasca* ens han ofert una relació rica dintre el conjunt toponímic. En menor proporció apareixen el noguer (*anouer*, a les terres de l'Ebre) i el *llorer*, sorprenentment l'*àlber*, tanmateix el *jonc*, la *canya* i, entre molts altres, no poden deixar d'esmentar el *garrofer* i la mítica *olivera*.

Fauna.— Els animals que viuen al Port —o hi han viscut— ens trobem que també han donat nom a un important conjunt d'indrets. Per totes les terres de l'Ebre i sobre tot al Port és l'*àguila*, sens dubte, l'espècie que es reitera en més esments, probablement seguida del *llop*. Altres espècies poden ésser el *falcó*, el *corb*, el *bou* i la *vaca*, la *cabra*, l'*ase* i el *cavall*, la *perdiu* i el *colom*, l'*esquirol* i, encara, apareixen derivats com la *corbera*, l'*aligar* o la *baconera*.

Camins.— Els camins formen una veritable xarxa. En les terres conreades constitueixen les vies de comunicació municipal o els serveis comunals entre les propietats. Solen portar el nom de les viles que uneixen, dels accidents geogràfics o d'algun lloc poblat característic.

El feix toponímic més important el constitueixen els traçats segons la seguida dels barrancs i rierols, els que menen envers un lloc concret o prenen el nom d'un topònim important que troben en el curs. En general adopten formes definitòries, d'acord amb les característiques esmentades, com *Camí del barranc de...*, *Camí del mas d'en...* o, en el darrer cas, *Camí de l'Aligar*.

Els de la muntanya més alta presenten idèntics condicionaments, talment com

les preponderants senderes, encara que s'imposen els que prenen el nom d'un accident geogràfic important, realment o psicològica.

Denominacions fantasioses.— En alguns topònims del Port es serveixen definicions en les quals sembla haver-hi jugat la fantasia, o potser que porten lligat i tot un bri de poesia. Hem d'admetre, però, que no surten gaire de raó i impliquen una veritable força definitòria. Hom ho pot experimentar quan s'enfronta directament amb els indrets.

Trobarem així, des d'una *cova*, *barranc* i *font dels Àngels* fins a un *Portell de l'Infern*; podrem confrontar l'*Àlbada* amb un *Bosc Negre* o un *Forat Negre*, un *Camí Perdut* i una *Font del Paradís*; així com el lloc de *La Gloriosa* o el de *l'Ombria* o el de *l'Obaga*; fonts com *La Bonica* i *La Font de l'Argent*; o el contrast de *La Font Cendrosa*.

Alguns informaran sobre llocs sense sortida en les formes de *Clos*, *Tancat*, o *Closetes*, mentre que d'altres poden referir-se a fenòmens del subsòl, com *Ullal* o *Bufador*; i també al sol en els múltiples topònims on apareix el mot *Solà*.

En el món de la fantasia o de la realitat romanen algunes denominacions històrico-arqueològiques, com *Via Augusta* i *Camí dels Bandejats* o *Mola del Moro*; amb d'altres que poden recordar vells ponts, arcades, etc.; i això sense voler tractar sobre les desaparegudes viles de *Castles*, el *Vilar de Santa Maria*, i *Rafalgari* (ara *Rafel Garí*).

Noms d'oficis.— No n'hem anotat amb abundància i no ens inspiren gaire confiança, puix que mai no es té la seguretat sobre si són veritables noms d'ofici, sobrenom o cognom d'algun propietari.

El d'*Abat* resta lliure de dubtes per situar-se a l'àrea del monestir de Benifaçar. D'altres sovint apareixen precedits pel substantiu *mas*, en la forma de *Mas d'en...* o *Mas del...*, i s'hi afegirà llavors l'ofici o cognom de *calderer*, *cansalader*, *capellà*, *fuster*, *boter*, *advocat*, *barraquer...* mentre que uns quants poden tenir l'origen en un petit faedor, entre els que sobresurten les denominacions de *bòbila* i *teuler*.

* * * * *

Com de bell antuvi fèiem notar, no hem pogut fer d'aquest estudi la mena de treball que havíem desitjat, a desgrat de l'ampla collida de materials feta al llarg de la primera fase de la tasca. És aquest, malgrat això, un material ordenat i elaborat que resta a les nostres mans, un material que en qualsevol moment pot permetre la continuació de la feina que ofereix amples possibilitats d'estudi.

Tenim per convenient, una segona fase de treball directe en el qual cal insistir més profundament en els àmbits de cada terme municipal i, més encara, anar a la recerca d'altres excursionistes i pastors que permetin l'arreglada d'una toponímia menor que per força ha d'existir i ha de presentar interessantíssims trets.

És, evidentment, una feina per a l'esdevenidor, encara que urgent davant del perill d'increment de pèrdues. Aquesta és una possibilitat que ens doldria puix

que el Port de Tortosa és ric en denominacions i bé pot constituir, posades com estan les seves comarques sobre el Principat, València i l'Aragó, una veritable reserva cultural.

BIBLIOGRAFIA:

Josep M.^a i Joan BRULL I MARTÍNEZ: *Guia itinerària dels Ports. Baix-Ebre, Montsià, Matarranya, Terra-Alta*, Barcelona (UEC) 1972, 260 pp.

PREMI «VILA DE PERPINYÀ»

El premi «Vila de Perpinyà», patrocinat pel Consell Municipal d'aquesta ciutat i dotat de 30.000 Francs, ha estat atorgat, per primera vegada, el 23 d'abril d'enguany, i repartit entre Mme. Renée PORTET, née CALMON, per un treball sobre toponímia, i el poeta Agustí BARTRA, per una participació literària. Renée PORTET, que treballa des de fa anys aquests temes, ha reunit molts milers de fitxes sobre la toponímia menor dels 49 municipis de l'antic comtat del Rosselló. La municipalitat de Perpinyà ha promès de costejar l'edició de l'obra premiada, de més de dues centes pàgines, *A la recerca d'una memòria: Rosselló microtoponímic*.